

ENYEDI ZSOLT

Pillér és szubkultúra*

A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete

A politikatudomány számára évtizedek óta – legkésőbb Gabriel Almond 1956-os *Comparative Political Systems* című cikkének megjelenése óta – központi kihívást jelent a „megosztott”, „plurális”, „fragmentált politikai kultúrájú” országok sajátos működési módjának tanulmányozása, magyarázata. A téma kutatói már a hatvanas évektől speciális terminológiát alakítottak ki, konferenciákat szerveztek, sűrűn hivatkoztak egymásra s egyéb szempontokból is egyre inkább úgy viselkedtek, mint egy önálló tudományág képviselői. A figyelem középpontjába fokozatosan Hollandia, Belgium és Ausztria (ritkábban: Svájc) került, s az ezen országokra vonatkozó konkrét esettanulmányokból egy általános érvénnyel bíró társadalmi-politikai modell fejlődött ki. Az alábbiakban megkísérlem bemutatni az adott tudományterület keletkezésének történetét, alapfogalmait és a fontosabb rivális teóriákat. Tekintettel arra, hogy a németalföldi társadalomtudományok kevéssé ismertek Magyarországon, megkísérlem feltérképezni a holland és a belga intézményes szegmentáltságot tárgyaló iskolákat, eltérő szemléletmódokat is. Írásom második részében összefoglalom e két modell-ország releváns vonásait. Végül igyekszem válaszolni arra a kérdésre: mennyiben érdekes a cikkben bemutatott társadalomszervezési modell Magyarország számára?

Ha egy társadalom olyan, egymástól elkülönült, erős kohéziós erővel bíró csoportokból épül fel, mint ahogy az említett országokban az elmúlt évtizedekig megfigyelhető volt, akkor ez nyilván tükröződni fog valamilyen módon a társadalmi-politikai szervezeti struktúrában is. A társadalmat alkotó csoportok belső felépítésével, a hozzájuk

* A tanulmány az „Előítéletesség és politikai-ideológiai tagolódás kapcsolata” című OTKA-kutatás keretében készült.

kapcsolódó szervezeti hálókkal és a csoport–egyén viszonyal, vagyis a kérdés politikai-szociológiai vonatkozásaival foglalkozó tanulmányok kulcsfogalma a holland „Verzuiling” vagy az angol „pillarization”, esetleg „compartmentalization”, „columnization”. Azok a kormányzati technikák pedig, melyek lehetővé teszik e csoportok egymás mellett élését, az ún. „konszociális iskola” központi témái. Tanulmányomban a kormányzati technikákra (miután ezek eléggé ismertek) kevesebb, a társadalmi-politikai szervezeti struktúrákra több figyelmet fordítok.

I.

AZ ELMÉLET GYÖKEREI: ALMOND ÉS LIJPHART

Fent említett írásában Almond abban látja a kontinentális európai rendszerek sajátosságát – szemben az angolszász országokéval –, hogy mély szubkulturális törésvonalakkal, politikai szubkulturákkal rendelkeznek, a politikai szerepek itt nem individualizálódnak, hanem a szubkulturákba beágyazódva különálló alrendszereket alkotnak, s a formális jogi szerep-struktúra helyett a politikai szubkulturák képezik a rendszer gravitációs központját.

A politikai szubkultúra témánk szempontjából kulcsfontosságú fogalom, de nem a szó Almond által használt értelmében. Ő a szubkulturákat elsősorban az idődimenzió mentén elhelyezkedő politikai orientációk alapján jellemzi és csoportosítja: (1) pre-indusztriális (főleg katolikus), (2) régi középosztályi és (3) korszerű, indusztriális. A korábbi politikai kultúrák továbbélését szubkulturaként Almond anomáliának tekinti, annak a jeleként értelmezi, hogy a politikai kultúra nem adaptálódott a politikai rendszerhez (Almond 1956: 407).

Bár a nagy hatású *The Civic Culture* című kötetben (Almond–Verba 1963: 379) a szerzők már differenciáltabban fogalmazznak, megállapítva, hogy a szubkulturális különbségek társadalmi ideológiákkal, életmintákkal, osztálybeli, nemi, vallási stb., különbségekkel társulnak, egyértelmű, hogy az idődimenzió középpontba állítása alkalmatlanná teszi ezt a szubkultúra-értelmezést például a holland protestánsok és katolikusok elkülönülésének leírására.

A kultúrszociológia, szociálpszichológia, antropológia területeiről átszivárgott *szubkultúra* terminust meglehetősen önkényesen és következetlenül, standard definíció nélkül használják a politológusok. A fogalmi tisztázatlanság ellenére (vagy tán éppen azért) a kategória jelentős karriert futott be. Nyilvánvaló azonban, a laza fogalomhasználat dacára, hogy a politológusok többsége (Dahl, Daalder, Lorwin stb.) nem csupán a politikai jelenségek iránti hasonló *attitűdöket* érti (*politikai*) *szubkulturán*, hanem (Almonddal szemben) az egyforma politikai *magatartást* és bizonyos szintű *integráltságot* is.

Hogy hogyan fest egy ország, melyben a politikai szubkulturák uralják és határozzák meg a társadalmi és politikai élet fő területeit,

azt mindenekelőtt Arend Lijphart *Politics of Accomodation* című művéből tudta meg a politikatudomány. A könyvben elmesélt történet némi túlzással egy tudományterület paradigmaticus kísérletének tekinthető, ezért az alábbiakban részletesebben foglalkozom vele.¹

Lijphart a korszak legnagyobb politológusainál, Gabriel A. Almondnál, Robert A. Dahlnál és Karl W. Deutschnál tanulhatott a Yale-en, s így korszerű tudományos apparátussal felvértezve kezdhetett hazája, Hollandia társadalmi-politikai rendszerének tanulmányozásához. A mesterei által kialakított demokrácia-szemlélet és rendszerkategorizáció, illetve a holland tapasztalatok között azonban ellentmondás feszült, s ennek az ellentmondásnak lett a terméke a *Politics of Accomodation*.

Egy törésvonalaktól olyan mélyen tagolt társadalmat, mint Hollandia, a hagyományos felfogás szerint feszültségnek, konfliktusoknak, kormányzati működésképtelenségnek és forradalmi felkeléseknek kellene jellemezniük. Almond a már említett cikkében a politikai kultúra töredezettségét, a különböző politikai szubkultúrák együttes jelenlétét a totalitarizmus veszélyével kapcsolta össze. Lijphart hazája azonban egyszerre mutatta fel a szociokulturális csoportok éles elkülönülését és a stabil – és Lijphart értékítélete szerint – hatékony demokráciát. A *Politics of Accomodation* szerzője ennek a paradoxonnak a magyarázatára vállalkozik.

Lijphart története szerint a katolikusok, ortodox protestánsok, szocialisták és (konzervatív)liberálisok szembenállása fokozódó veszélyt jelentett a holland államra, és ez a veszély egészen közelívé vált 1917 táján, amikor is az egyházi iskolák állami támogatása kérdésének és a szociális problémáknak a kiéleződése polgárháború közelébe sodorta az országot. A szemben álló táborok vezető rétegei veszélyérzetüktől indítva olyan kompromisszum-sorozatra szánták el magukat, mely nemcsak az adott kérdéseket oldotta meg, hanem egyben kezelhetővé tette a későbbiekben felmerülő konfliktusokat is. Az így – egy „ön-megsemmisítő jóslat” („self-denying prophecy”) eredményeként – megszületett kormányzati rendszert Lijphart *konzociális vagy konszenzusos* demokráciának nevezte el.²

A konszociális modell lényege a többségi elv figyelmen kívül hagyása. Az állami javak és a köztisztviselői pozíciók elosztásánál, a központi médiumok műsoridejének meghatározásánál, a kormánytanácsadó és egyéb országos reprezentatív testületek felállításánál az arányosság elve az irányadó. A proporcionalitás elvének kell tükröződnie a választási rendszerben is. A kormányzásban a nagykoalíció (s ezáltal, vagy ettől függetlenül, a végrehajtó hatalom megosztása) s a kisebbségi (vagy kölcsönös) vétó intézménye testesíti meg ezt az elvet. A konszociális demokrácia országaiban a kormányzás jogának fenntartása mellett a szegmensek számára jelentős autonómiát biztosít az állam.

Ezeknek az eszközöknek a bevezetése akkor kecsegtet sikerrel, ha elitizmus és passzivitás jellemzi az adott ország politikai kultúráját;

minden szegmens kisebbségi és nagyjából hasonló társadalmi-gazdasági pozícióban van, s ezzel a helyzetével megbékél; a törésvonalakat tiszteletben tartják; az élitek hagyományosan toleránsak és hajlanak a kompromisszumra. Javítja a konzociális technikák esélyeit, ha a szegmensek izoláltak, a törésvonalak egyike-másika keresztezi egymást, az ország kis méretű, s a hatalmi egyensúlyt érdekképviselői pártrendszer jeleníti meg. Kedvező körülmény továbbá, ha külső fenyegetettség erősíti a belső egységet.

A konzociális modell persze csak akkor hoz békét, ha az élitek képesek kielégíteni a szubkulturális igényeket, képesek átnyúlni a törésvonalakon és koalíciót alkotni, elkötelezettek a rendszer fenntartása mellett, és felismerik a fragmentáltságban rejlő veszélyeket. A holland tapasztalatok azt mutatják, hogy a konzociális rendszerekben sajátos játékszabályok alakulnak ki (a politikához való üzletszerű hozzáállás, az egyet nem értés elfogadása, a csúcs-diplomácia, a konfliktusok depolitizálása és a titkosítás). A konzociális demokrácia lényegében depolitizált demokrácia.

Lijphart végül a holland paradoxont (értsd: a szegmentáltság ellenére hatékony demokráciát) a nemzeti szimbólumok összetartó erejével, az osztály- és vallási törésvonalak kereszteződésével, az élitek bölcsességével és a holland politikai kultúra tekintélytisztelet jellegével magyarázta. S bár a magyarázat Hollandia „testére” van szabva, Lijphart a későbbiekben igyekszik általános érvényűvé emelni a konzociális modellt, kiterjesztve többek között Belgiumra, Luxemburgra, Ausztriára, Svájcra, Libanonra, Malaysiára, Suriname-ra és a Holland Antillákra.

A lijpharti gondolatmenetben a társadalmi csoportok intézményes elkülönülése és a konzociális kormányzati rendszere összefonódik. A plurális társadalmakra jellemző különálló, azonosítható és saját társadalmi, politikai szervezetekkel bíró szegmensek kétféleképpen is *előfeltételei* az élitek egyezkedésére épülő konzociális demokráciának. Egyrészt a pusztán létükből fakadó veszély révén szükségessé teszik az egyezkedést, másrészt az egyes csoportokon belüli szolidaritás és hierarchia révén az egyezkedéshez szükséges autoritással ruházzák fel az éliteket.

Ugyanakkor a konzociális politika a szegmensek elismerésével, a szegmentális szervezetek politikai szereppel való felruházásával, az arányossági elven nyújtott kormányzati támogatás és a proporcionális választási rendszerrel erősíti a szegmensek organizációs erejét (Lijphart 1984). *A konzociális módszerek tehát nemcsak kifejezik és kezelhetővé teszik, hanem erősítik is a társadalmi pluralizmust.* Daalder megállapítása, hogy Hollandiában a szegmentáltság 1917-től, a konzociális rendszer bevezetése után vált igazán erőssé, így válik érthetővé.

A konzociális szerkezet a westminsteri modell fő riválisaként jelenik meg mind a mai napig és gyakran ajánlják meghonosítását a

törésvonalak által mélyen szabdalts országoknak (pl. Dél-Afrika). A nyugat-európai konszociációs országok elemzésének ugyanakkor van egy speciális, messzire mutató tanulsága is, mégpedig az, hogy az erős csoport-lojalitások megléte alapvetően meghatározhatja és átformálhatja a liberális államok szerkezetét is.

PILARIZÁCIÓS ALAPFOGALMAK

Dolgozatának megírásakor Lijphart a „Verzuiling” jelenségét tanulmányozó – a külföld számára többnyire ismeretlen – holland kutatók sorára támaszkodhatott.

A „Verzuiling” kifejezés (melynek szó szerinti magyar fordítása „cölöpösödés”, „oszloposodás” vagy „pilléresedés”, angolul „pillarization”) a harmincas években keletkezett, bár a általa jelölt folyamat kezdete a századforduló tájára datálható. Röviden arról a jelenségről van szó, amikor a különálló világnézettel bíró társadalmi csoportok olyan kidolgozott szervezeti struktúrára tesznek szert, mely lehetővé teszi, hogy a csoportok tagjai saját szervezeti hálójukon belül éljék le életük jelentős részét. Ennek a társadalom egészét átható folyamatnak a megnevezésére a „pilarizáció” terminust választottam, s az e folyamat által meghatározott társadalmakat a továbbiakban „pilarizált” társadalmakként fogom emlegetni.

Az elemzés szintjén megkülönböztethető a strukturális pilarizáció – melynek keretében egyre több szervezet válik szubkulturálisan kötötté, egyre több társadalmi szféra parcellázódik fel – a mentális pilarizációtól, amikor a más szervezetek tagjaival szembeni elzárkózó attitűdök erősödnek.

A pilarizáció folyamán az érdekszervezetek, valamint a politikai, szakmai, gazdasági és kulturális egyesületek szervezeti hálókákká kapcsolódnak össze. A folyamat eredményeképpen a társadalom párhuzamos, kölcsönösen elkülönült és polarizált szervezeti komplexumokból álló struktúrát alkot. Ezek a komplexumok, tevékenységüket különálló világnézeti bázisukra alapozva³, a szociális élet számos területén megjelennek. Az egyesületi szférában kibontakozó interperszonális kapcsolatok így követhetik a szubkulturális törésvonalakat. A csoportközi személyes kontaktusok relatív hiánya egyfajta „szociális apartheidhez” vezet. Az egyik csoport elhagyása és egy másikhoz csatlakozás komoly pszichológiai konverzációs költségekkel jár (Coleman [1978: 65] az emigráláshoz hasonlítja), bár a csoporttagságot az elvi önkéntesség jellemzi.

A rendszer alapegysége a „zuil”, „pillar”, magyarul pillér. A társadalomtudósok, meglehetősen zavarba ejtő módon, ugyanarra a csoportra (pl. holland ortodox protestánsok vagy osztrák keresztényszocialisták) váltakozva használják a „zuil”, „bloc(k)”⁴, „pillar”, „camp”, „Lager”, „segment”, „famille spirituelle”, „distinct social milieu”, „political subculture”⁵ kategóriákat. S bár ezek a fogalmak a

pilarizáció elméletének fejlődése, generalizálódása következtében valóban összemosódtak, érdemes felhívni a figyelmet a pillér-metaphora eredeti, speciális jelentésére. Azzal, hogy a protestánsokat, katolikusokat, szocialistákat és liberálisokat pillérnek keresztelték el a hollandok, egyben egyfajta *funkcionális* magyarázatot is adtak ezeknek a csoportoknak a létezésére. A tartóoszlop-kép azt sugallja, hogy ezeken a csoportokon nyugszik a társadalom, mindegyik csoport az egész része.

A pillérek, az eredeti értelmezésben, szemben az osztályokkal, *vertikális* csoportok, ahova tehát különböző rétegek tartoznak (emiat van akkor bizonytalanság a szakirodalomban a kétségtelen önálló szereppel bíró szocialisták és liberálisok kategorizálása körül). A pillér fogalmába, szemben a többi elnevezéssel, automatikusan beleértődik a kiterjedt, differenciált és hierarchikus szervezeti struktúra is.

A pillérek a politikai szocializáció fő felelősei, az egyén a pilarizált szervezetekben sajátítja el a szubkultúrájára jellemző gondolkodási és magatartási mintákat. A pillér-struktúra olyan szervezeti kiterjedtségre és differenciáltságra törekszik, hogy a teljes szociális személyiséget magába építhesse.

A pillérek fontos szerepet kaptak a jóléti rendszer fenntartásában és a konfliktuskezelésben is. A két terület szorosan összefügg, hiszen a konfliktusok megoldásának leggyakoribb eszköze az állami javak (pénz, műsoridő, állami hivatalok stb.) pillérek közti szétosztása. A közjavak nagy része a pillérek kórházain, iskoláin, segélyirodáin stb. keresztül jut el az állampolgárokhoz. A pillérek, közvetve vagy közvetlenül, részt vesznek a kormányzásban, s tulajdonképpen a parlamenttel párhuzamos hatalmi gyűrűt alkotnak. Olyan társadalmi alrendszerekről van szó, melyek összekapcsolják a civil társadalom szervezett érdekeit és az állam döntéshozatali struktúráját (Schmitter 1979: 9), illetve, absztraktabb szinten, a politikai hatalmat, a társadalmi szervezetet és az egyéni cselekvést (Bax 1988: 104).

A hivatalosan elismert pillérek létezése egyben egy állandó, stabil konfliktusmintát is eredményez. Ha új típusú konfliktusok keletkeznek, többnyire abszorbeálódnak ebbe a konfliktusmintába, és ezzel kétségtelenül jelentős terhet vesznek le a döntéshozók válláról. További könnyebbséget jelent a politikusok számára, hogy a pilléreken belül érdekegyeztetés folyik, a különböző igényeket *rangsorolva* készülnek az országos döntéshozási fórumok elé kerülő pillér-programcsomagok.

A pilarizáció tudományos mérésének a problémája még megoldatlan, bár néhány könnyebben operacionalizálható változó, mint a deklaráltan szubkulturálisan kötött szervezetek aránya egy adott területen (pl. oktatás), vagy az, hogy az egyén mennyi időt tölt naponta pilarizált környezetben, jól jelezheti a pilarizáció előrehaladását.

PILARIZÁCIÓS ELMÉLETEK⁶

J. P. Kruijt szociológus volt a pilarizáció első nagy elemzője. Ő a pilléreket a *Weltanschauung*on alapuló társadalmi szervezetek és a társadalmi élet formáinak azonos jogi státust élvező blokkjaiként értelmezte. A „társadalmi élet formáin” mindenekelőtt a felparcellázott szociálpolitikát és a gazdaságot értette, s nem annyira a mások által kiemelt jelentőségűnek tekintett informális kapcsolatokat (barátok, kollégák, szomszédok).

A fenti definíció értelmében Kruijt katolikus, ortodox protestáns és szekuláris pilléreket különböztetett meg Hollandiában (Kruijt et al. 1959). Ez a felosztás is mutatja, hogy ebben az időszakban a vallási, felekezeti szempontoknak tulajdonítottak döntő jelentőséget. Ahogy Lipset és Rokkan is megfigyelték (1967: 15–16), a pilléreket ekkoriban elsősorban egyesületek és intézmények olyan vertikális hálóként értelmezték, melyeknek célja az egyházak iránti lojalitás biztosítása és a hívők megvédése a kereszt-kommunikációktól és -nyomásoktól.

Kruijt a pilléreket koncentrikus körökkel ábrázolta, melyeknek középpontjában az egyház áll (továbbá a kórusok, egyházi ifjúsági klubok stb.). A második körhöz tartoznak az iskolák, kórházak, árvaházak, öregek otthona. Kruijt csak a harmadik körhöz tartozó szervezeteket nevezi „pilarizáltaknak”: ilyenek a szakszervezetek, szövetkezetek, politikai pártok, farmerszövetségek, könyvtárak, műsorszóró vállalatok, betegpénztárak, szakmunkásképzők (lásd Post 1989).

A hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években fokozatosan generalizálódott és absztrahálódott a pilarizáció fogalma. Előbb a felekezeti-ség, majd a szorosan vett világnézetiség is kikerült a definícióból. [A világnézeti alapozottság kritériumát tágran értelmezi például Bax (1988: 101), aki szerint bármilyen idelógiára (így etnikaira is) felépülhet pillér.]

Még tovább mennek a generalizációban azok, akik már az ideológia kritériumától is elszakadva a pilarizációt a törésvonalak intézményesülésének a színónímjaként használják (Tilly, Lorwin, Zolberg, Rokkan).

Érdemes a felsoroltak közül külön szólni Stein Rokkanról, aki önálló elméleti modellt alakított ki a *Verzuiling* címszó alatt. Rokkan megkülönbözteti a szociális mobilizáció korporatív csatornáját és a politikai mobilizáció választási csatornáját. Pilarizációról ebben az értelemben akkor beszélhetünk, ha a törésvonal-specifikus szervezetek aktívak mindkét csatornában, s ha a két csatorna összekapcsolódik. Így belsőleg kohézív, külsőleg lehatárolt világok fejlődnek ki, egy-egy adott párthoz kapcsolódva.

A Rokkan-féle kontinuum egyik végén azok a társadalmak vannak, melyekben a választási és a korporatív csatorna szervezetei közt nincs megfelelés, a vezetőségek nem kapcsolódnak össze, a mobilizált népesség nem szegmentálódik azonos törésvonalak alapján. Középen

az esetleges kapcsolódásokat, időközönként változó megfeleléseket felmutató országok vannak, míg a másik szélén a pilarizált társadalmak.

Ez a megközelítés teljesen általánossá teszi a fogalmat: bármely törésvonalon alapulhat pilarizáció, s kulturális (beleértve vallási, etnikai/nyelvi), gazdasági és politikai cselekvők egyaránt lehetnek a folyamat kezdeményezői. Rokkan megfigyelései azt mutatták, hogy Európában először a kulturális ágensek (egyházak, szekták, etnikai-nyelvi közösségek), majd választási szervezetek, pártok, végül gazdasági cselekvők (pl. farmerszövetségek) váltak a kiterjedt szervezeti hálózatok megalakítóivá (Rokkan 1977).

A pilarizáltság szinonímájaként bukkan fel időnként a *szegmentált pluralizmus* fogalma. Így van ez mindenekelőtt Lorwinnál (1974a: 33), aki azokat a társadalmakat igyekezett ezzel a meghatározással egy kategóriába vonni, melyekben a társadalmi mozgalmak, oktatási és kommunikációs rendszerek, egyesületek és politikai pártok vallási vagy világnézeti törésvonalak mentén szerveződnek.

Míg a Lorwin-féle plurális szegmentáció az öndefiníción alapul, Lijphart *Democracy in Plural Societies*e tágabban értelmezi a plurális társadalom fogalmát. Eszerint a szegmentális törésvonalak, melyek mentén a politikai pártok, érdekcsoportok, kommunikációs médiumok, iskolák és önkéntes szervezetek szerveződnek, egyaránt lehetnek vallási, ideológiai, nyelvi, regionális, kulturális, faji vagy etnikai jellegűek.⁷ Lijphart szerint társadalmi pluralizmusról annál inkább beszélhetünk, minél egyértelműbben különülnek el a szegmensek, minél pontosabban mérhető a nagyságuk, minél inkább párhuzamosak a szegmensek szélei a társadalmi, gazdasági és politikai szerveződések határvonaláival, s minél stabilabban élvezik a szegmensekre épülő politikai pártok a szegmensek támogatását.

Pijenburg (1984: 66) a pilarizációnak három dimenzióját különbözteti meg. Az egyik a hitek, etikák, ideológiai-morális meggyőződések megoszlására ráépülő identifikáció, szolidaritás, lojalitás és a belőlük következő szubkulturális ellentétek. A második szint a társadalmi-organizációs struktúrák, illetve erősödésük szintje. A harmadik dimenzió pedig az elit-tömeg hatalommegosztás, az elit-magatartás dimenziója. A konszociációs iskola (így a korábban idézett Lijphart-tanulmány is) főleg az utóbbi kérdéskörre koncentrált.

A szociológusok inkább strukturális jelenségként tárgyalják a pilarizációt, míg a politológusok inkább konfliktus-kezelési szempontból közelítenek hozzá. A más-más diszciplínák felől érkező kutatók különböző felfogását jelzi, hogy amikor a holland politológusok az ötvenes, hatvanas években „felfedezték” a politikai szegmentáció jelenségét, a szociológusok, a polgárok csoportkötődésének lazulását vizsgálva, már „depilarizációról” beszéltek.

Eltérő választ adnak a különböző szakirányú kutatók a pilarizáció *eredetének* a kérdésére is. Egyesek a kisebbségi, háttérbe szorított helyzetben lévő katolikusok (s a bizonyos értelemben ugyancsak

ilyennek minősíthető ortodox protestánsok és szocialisták) *emancipációs* mozgalmát tekintik a pilarizáció okának. A katolikus, protestáns kisemberek, szocialista munkások emancipációs mozgalma mindegyiknek a liberális felső rétegek ellen irányult.⁸

Mások inkább az egyház, a (főleg katolikus) vallás *felvilágosodás elleni védekezéséből* eredeztetik a pilarizációt. Mindazok, akik első-sorban felekezeti jelenséggként értelmezik a pilarizációt, többnyire az egyházak vezetőrétegeit tekintik a folyamat elindítóinak. E szerint az elképzelés szerint a lényegi mozzanat az volt, hogy a modernizáció és szekularizáció elleni védekezés részeként az egyházak olyan társadalmi szervezetek sorát hozták létre, ahol a hívek védve voltak a külső befolyástól. A marxista szerzők (pl. Kieve 1981) a *szocialista munkásmozgalom elleni védekezés* eszközeiként magyarázzák a pilléreket. Ellemers (1984), túllépve Hollandia határain, az intézményes szegmentálódást a kis, kulturálisan összetett európai országok *speciális modernizációs stratégiájaként* tárgyalja.

Bár a fenti megközelítésekben sok igazság van, egyik sem magyarázza, hogy miért éppen 1870 körülre datálhatók a pilarizáció kezdetei, s miért éppen Hollandiában jött létre ez a rendszer. Steininger (1977) a *demokratizálódás* teóriáját állítja szembe az előzőekkel. 1868-ban jött létre először felelős holland kormány, s ennek a demokratizálódásnak volt közvetlen következménye szerinte a pilarizáció beindulása. A pártok mobilizációs stratégiájuk részeként támaszkodtak az életre hívott pillér-szervezetekre. Ez az elmélet tehát nem az egyházakat, hanem a pártokat tekinti fő tényezőknél. Arra a kérdésre pedig, hogy miért éppen Hollandiában formálódtak ki a pillér-struktúrák, az a válasz, hogy itt a demokratizálódás pillanatában az iskolakérdés állt a középpontban, s ez a konfliktus terelte a mobilizációs technikákat a pilarizáció felé. Az egyházi és pártérdekek itt egybeestek, a politika lényegi kérdésévé pedig a hit kérdése vált. Mindennek következtében az ebben az időszakban kialakult pártok egy-egy szigorúan körülhatárolt csoportot szólítottak meg, eleve lemondva az egész társadalom meghódításáról.

Vannak, akik a pilarizációban a vallási, világnézeti, valamint a szekuláris, profán szféra keveredését tartják a legfontosabb momentumnak.⁹ A strukturális megközelítés ezzel szemben a nagy szervezeti komplexumokra, az egymással kapcsolatban álló szervezetek bonyolult aggregátumaira koncentrált. Számos szerző definíciójában¹⁰ tükröződik, hogy a kiterjedt szervezeti struktúrát tartja a pillér lényegének, de feltétlenül Huyse tekinthető az *organizációs megközelítések* legfontosabb képviselőjének.

A pilarizált rendszerekben kulturális, világnézeti identitások körül alakulnak ki az intézmények, szemben a gazdasági identitásokat középpontba állító korporatív rendszerekkel. A végeredmény, vagyis a javak nem-kompetitív organizációs struktúrák általi egyezkedéses elosztása azonban meglehetősen hasonló. Nem véletlen tehát, hogy vannak, akik a pilarizált társadalmak elemzésénél a pártok vagy

egyházak helyett a korporációkra helyezik a hangsúlyt. A szervezeti oldalra koncentráló társadalomtudósok felhívják a figyelmet az 1880 és 1910 között lezajlott organizációs forradalomra, s ebbe a keretbe illesztve értelmezik a pilarizációt. Az említett időszakban (melyet Schmitter és Lehmbruch a korporatív élet virágzásaként emleget) Európa-szerte megsokszorozódott az egyesületek és egyéb szervezetek száma.¹¹ Egyes országokban a szervezetek mindenféle központ nélkül jelentek meg (Anglia, skandináv országok), máshol viszont világos klaszterekbe tömörültek. Belgiumban például tisztán látható, hogy a szervezetek többsége két mag körül, a katolikus egyház és a szocialista párt körül csoportosult. Ez a jelenség persze túlmutat a pilarizált társadalmakon, hiszen a felekezeti mozgalmak, valamint a szocialista mozgalmak Európa-szerte létrehozták párhuzamos szervezeti hálózataikat.

Amennyiben a pillérek működését saját organizációs logikájuk határozza meg, kézenfekvőek a szervezeti komplexumokkal való analógiák. Huyse (1984) például az intézményi gazdaságtanból veszi fogalmait. A pillérek szerinte ma már elsősorban sok-vállalatos gazdasági rendszerekhez hasonlíthatók, tulajdonképpen nem-gazdasági konszerneknek tekinthetők. Megállapítja, hogy a sok-vállalatos rendszerek két fő törekvése: a termékbővítésre és a vertikális integrációra törekvés megfigyelhető a pilléreknél is.

Különösen az előbbi folyamat gazdasági analógiája tűnik gyümölcsözőnek. Ez alapján megállapítható, hogy a szervezetek számának és fajtájának bővítése három fő előnnyel jár a pillér számára: 1. A kockázat megoszlik. Ha nem győz az adott pillér pártja, még mindig győzhet a szakszervezete. 2. A pillér önfenntartóvá válik: senkinek nem kell kilépnie belőle, még ideiglenesen sem, ha valamilyen fontos ellátásra, szolgáltatásra van szüksége. 3. A harmadik előny az ötvenes évektől vált nyilvánvalóvá: a legkülönbözőbb szervezetek összefonódása lehetővé teszi, hogy egyes szervezetek elhagyják filozófiai-ideológiai megalapozottságukat – anélkül, hogy az egész struktúra identitása megkérdőjeleződne. Elég, ha a pillér egy-két szervezete őrzi az eredeti érték-bázist.

Vannak továbbá olyan kutatók (pl. Verwey-Jonker, Gielen), akik elsősorban *szociálpszichológiai* jelenségként értelmezik a pilarizációt. Az egyéni motivációk tanulmányozása kiegészíti a struktúra szempontjából felvetett kérdéseket. A holland és belga szociológusok elsősorban annak az eldöntésére törekednek, hogy milyen mértékig játszott szerepet az ideológiai elkötelezettség, a konformitás, a szolgáltatások racionális értékelése, illetve az identitás védelmére törekvés egy adott pillérhez csatlakozásban.

A Lijphart-féle konfliktus-kezeléses szemlélettel, az elitek szerepének pozitív értékelésével legélesebben az ún. *elit* (vagy társadalmi) *kontroll* tézisének vallók vitatkoznak. A lijpharti logika a konszociációs modellt a szubkulturális szegmentációra, illetve a benne rejlő veszélyre adott *válasznak* tekinti.¹² Az elitkontroll-elmélet viszont a pilarizá-

ció értelmét mindenekelőtt abban látja, hogy általa az elitek megszilárdították hatalmukat követőik felett. Van Schendelen (1984) szerint például az elitek által bevezetett konszociációs technikák fő eredménye éppen az, hogy egy állandó vezetőség-szükségletet teremtettek, s az elitek hatékonyságának látszatát keltették. Scholten (1980) cáfolta, hogy 1917-ben bármiféle polgárháborús veszély lett volna Hollandiában¹³, s így a lijpharti „ön-megsemmisítő jóslat”-teória apologetikus fikciót zsugorodik. Scholten (1980) és Kieve (1981) arra hívják fel továbbá a figyelmet, hogy a pilarizáció előrehaladását nem kísérték jelentős vallási és szociális ellentétek, tehát valójában nem volt olyan konfliktus, amelyet az eliteknek nagy fáradtsággal és körültekintéssel el kellett volna hárítaniuk.

Az elitkontroll iskolája hangsúlyozza a tömegek kiszolgáltatottságát az elitekkel szemben. A lakásügy, az egészségügyi ellátás, a szociális gondoskodás területén a pillérek nemcsak jutalmazni, hanem büntetni is tudtak. A felülről jövő nyomás legtöbbet idézett példája az 1954-es holland püspöki határozat. Ennek értelmében a római katolikusoknak tilos szocialista szakszervezethez csatlakozni, szocialista gyűléseket látogatni, szocialista újságot olvasni, szocialista rádióra előfizetni. A szabályok ellen vétőket a szentségek kiszolgáltatásának megtagadásával fenyegeti a püspöki kar¹⁴ (Goudsblom 1967: 122–123).

Ebben a megközelítésben (ide tartozik még Van Doorn, Van Tijn, Schöffner stb.) a pilarizáció az elit-magatartás *terméke*. Szemben Lijpharttal, aki az elitek cselekedeteit a már létező intézményes szegmentáltságra adott válasznak tekintette, Van Schendelen (1984: 45) azt hangsúlyozza, hogy az elitek saját érdekükben intézményesítették a problémákat, s hozták létre a pilarizáció rendszerét.

PÁRT ÉS PILLÉR

A kezdeti időszakokhoz képest, amikor az egyházat, a klérust tekintették a pillérek központjának és fő cselekvőjének, később egyre inkább a pártokra irányult a figyelem. Steininger már egyértelműen leszögezi, hogy a pilarizáció párt-, nem pedig felekezeti jelenség. Ezt fejezi ki definíciója is, mely szerint a pilarizáció ideológiai vagy vallási csoportoknak a *politikai pártok általi* mobilizációja, valamely kategoriális csoport szociális tevékenységének szinte teljes mértékű koncentrációja révén. A társadalmi struktúráknak olyan polarizációjáról, szegmentációjáról van tehát szó, melyet a politikai pártok stratégiai céljaiknak megfelelően erősítenek, tartanak fenn (Steininger 1977: 250–252). A pártok termelik ki a pilarizációt, és nem fordítva.

Ebben a felfogásban a pilarizáció célja az, hogy az egyének társadalmi koordinátáit közvetlenül összekapcsolja a politikai pártok iránti lojalitással. Az így létrejövő lojalitás rendkívül tartós, hiszen

nem függ közvetlenül az egyének álláspontjától vagy a kurrens politikai ügyektől.

A fenti megközelítés révén a pilarizációs elméletek érintkezésbe kerülnek a mobilizációs technikákat, a pártokhoz kapcsolódó organizációs struktúrákat tárgyaló széles politológiai szakirodalommal. Számos kutató a párt-szervezetet tekinti a párt hatékonysága fő magyarázó változójának. A párt „artikulációnak” egyik dimenziója a „szervezeti áthatóság” (pervasiveness of organization). Duverger (1964: 106–107) a szatelit- („ancillary”, „auxiliary”) szervezeteket a párt által létrehozott és (formálisan is vagy csak a gyakorlatban) ellenőrzött testületekként definiálja, melyek szélesebb és nagyobb részvételt tesznek lehetővé, kiterjesztve a politikai szerveződést a családra, a szociális és kulturális szférákra is. A klikkek, egyesületek, szervezetek hálózataiba olyanokat is be lehet kapcsolni, akik tagként nem vállalnák a pártot. Ezek a szervezetek egy politikai cél nem-politikai eszközei, fő feladatuk az ideológia elterjesztése, s ezért politikai jelentőségük különösen nagy. A pártrendszereket ezért a pártokhoz közelálló szervezetekkel, a környező politikai terükkel („politisches Umfeld”) együtt kell elemezni (vö. Rathmanné 1991: 26).

A pártok azon törekvése, hogy követőiket szorosan magukhoz kapcsolják, meglehetősen küzdelmes folyamat. Ezt a küzdelmet könnyíti meg, ha létrejön olyan szervezeti háló, mely független a kurrens politikai problémáktól, s képes elszigetelni a szavazókat a politikai folyamatoktól. Ha valamely kategoriális csoportot egy párt képes szervezetekkel behálózni, tulajdonképpen már nem pusztán megszólítja, hanem a csoport politikai dimenziójává válik.

Houska (1985) a „linkage” fogalmának segítségével, az elitek és a tömegek közti szervezeti kapcsolatok szempontjából vizsgálja a mobilizációs stratégiákat. Általános érvénnyel kétféle politikust, illetve pártot különböztet meg: a vadászó-gyűjtőgető fajtát, ez a választási kampányra alapozza sikerét, és a szervezetépítő, a politikai világ kultivátorát.

Az utóbbiak, a szatelit-szervezetek sorát irányító pártok a szubkulturális pártok. Az ilyen pártok rendkívüli sikereket mondhatnak magukénak a huszadi századi Európában. Szervezettségét tekintve kiemelkedik az osztrák szocialista politikai szubkultúra: 1975-ben a szocialista szervezetek tagjainak és a szocialista pártra szavazóknak a száma megegyezett (Houska 1985: 48). Éppen az osztrák pártokról jegyzi meg Engelmann (1988: 88): „A pártok a politikai nevelés hordozói voltak, de, s ez még fontosabb, tulajdonképpen monopolizálták tagjaik szociális életét. Ezt a kiegészítő szervezeteken keresztül tették, szó szerint a bölcsőtől a sírig.”

Ehhez hasonló jelenségek, ha nem is ilyen mértékben, számos európai országban megfigyelhetők. Barnes (1966: 319) például az olasz pártok elemzésénél hasznosnak tekinti a szubkultúra fogalmát, mivel ezek a kiterjedt másodlagos szervezeti hálóval rendelkező tagsági pártok, melyek materiális és szimbolikus javakat biztosítanak

a tagoknak. Például a dán SPD szisztematikus erőfeszítéseket tett, hogy „valóságos munkásosztályi szubkultúrát alakítson ki” (Pedersen 1987: 33). Dániában a szakszervezet, a (városi) szövetkezeti mozgalom és a párt egyazon mozgalom három ágának tekintették magukat, s kölcsönösen képviseltették magukat egymás vezetőségi testületeiben. Merkl (1986: 35) Németország kapcsán beszél a szocialista tömegszervezeteknek a gyerekbarát egyesülettől és a munkásoktatási társaságoktól a szocialista sportegyletekig, sőt a ternetkezési egyletekig terjedő hálójáról („bölcstől a sírig”), mely lehetővé tette, hogy a hithűek távol tartsák magukat a társadalomban zajló konfliktusoktól. A szubkultúrák minden országban megpróbálnak követőik összes lojalitásának a középpontjává válni, a szavazatokért való harc helyébe a lelkekért való harc lép.

Houska szerint a politikai szubkultúrák hierarchiájának tetején a pártelit áll, közvetlenül alatta a szakszervezeti és egyházi elit, utánuk következnek a középszintű elitek. Többnyire ezek az utóbbi csoportok testesítik meg a pártosságot, s általában konfliktusban állnak a mérsékletre, kompromisszumokra hajlamos vezetőréteggel. Ugyanakkor viszont a középelit egy részénél, a szakmai, többnyire közgazdász rétegnél az ellenkező veszély áll fenn: túlságosan hajlamosak a kompromisszumra, a más szubkultúrákkal való együttműködésre.

A szubkultúrák fennmaradása nagyban függ a vezető réteg által választott stratégiától, attól, hogy az elit mekkora energiát fordít a szubkulturálisan kötött (pilarizált) szervezetek életbentartására. Fontos ezeknek az intézményeknek a *fegyelmezése*, hiszen a szubkultúrán belüli elitek (pl. munkaadói és munkavállalói szervezetek vezetőségei) ellentétes érdekeltsége gyakran szétveri a szubkultúrát.

A politikai viselkedés befolyásolásának két módját különbözteti meg Houska: a nevelést (hitek, attitűdök, valamint a szubkultúra történetének transzmissziója) és az *izolálást* („encapsulation”). Az előbbi meglehetősen általános, minden országban használt stratégia, míg az utóbbi speciálisan a pilarizált társadalmakra jellemző. Az izolálás keretében az elitek szubkulturálisan kötött szervezetek széles hálójához vonzzák követőiket, s ezzel elejét veszik a rivális szervezetekkel, sőt a semleges csoportokkal való kapcsolatoknak is.

A szubkulturális különállóság érzésének a közvetítése, s ezáltal a szubkultúra specifikus gondolatmintájának a belenevelése az emberekbe persze összefonódik az izolációval, hisz a szocializáció, a családot leszámítva, nagyrészt a pilarizált szervezetekben folyik. A két folyamat azonban szétválasztható. Houska például azt tapasztalta, hogy Ausztriában és Hollandiában a nevelésnek, a *tudatos* elkülönülésnek, nem volt döntő szerepe. Ezt a tényt illusztrálja a következő adat: sem a megkérdézett osztrákok, sem a hollandok nem tartották fontosnak, hogy saját szubkulturális csoportjukból válasszák meg a barátaikat (vagyis a tudatos elkülönülés nem volt jellemző) – s a gyakorlatban mégis többnyire ez történt. A sikeres izolációs stratégia eredményeként az ember egyszer csak „azon veszi észre magát”, hogy

minden barátja ugyanahhoz a csoporthoz tartozik, minden általa látogatott szervezet ugyanahhoz a pillérhez. A szubkulturális viselkedési normák mintegy *öntudatlanul* sajátítódnak el, s az ily módon *elsajátított normáknak a része a politikai viselkedés is*.

A választás ilyen körülmények között census formáját ölti, s politikai állásfoglalás helyett a szubkulturális identifikációról árulkodik. A teljes pilarizáltság jele a politikában a merev szavazási magatartás, a statikus választási kép. A szegmentált társadalmakban a politikai magatartás az ideológiai vagy vallási meggyőződés és az ezzel együtt járó társadalmi kapcsolatok által predesztinált. Az emberek nehezen szánják rá magukat, hogy más pártra szavazzanak, hiszen a pártpreferenciában történő változás együtt jár az egyén összes társadalmi viszonyában és érték-hierarchiájában végbemenő változással. A szavazást vagy egy szakszervezethez csatlakozást pilarizált társadalomban nem mint az elkötelezettség jelét kell értelmezni, hanem mint a szociális miliővel szembeni konformizmust (Lorwin 1974b: 187).

Az izolációs stratégia nagy előnye tehát, hogy megvéd a külső befolyástól. Lehetővé teszi, hogy az elit nagy rugalmassággal kezelje eredeti politikai programját, s mégis megőrizzen jelentős mértékű támogatottságot. Ez azért lehetséges, mert a tagok nem pusztán racionálisan (a kínált javak miatt), és nem is tudatos, ideológiai alapon tartoznak az adott csoporthoz.

IDEOLÓGIÁTLANODÁS ÉS DEPILARIZÁCIÓ

A szubkultúra tagjai nem életmód-változtató, hanem életmód-megőrző magatartásukért nyerik el társaik megbecsülését, ennek köszönhető a szubkulturális képletek merevsége és tartóssága. A statikus képlet ellenére a pillérek sokat változtak huszadik századi történelmük folyamán.

A változás iránya tulajdonképpen része a jelenség lényegének, mint ahogy ez egyes definíciókból ki is derül. A pillérek hitközösségek, melyek érdekképviselői szervezetté váltak, írta Kruijt (Post 1989: 14). Van Doorn (1956: 42) a pillérek alapjellemezőjének tartja azt a tendenciát, hogy az ideológia ideális értékei helyébe a szervezetet magát helyezték s a szervezeti hatalmat mint végcélt támasszák alá az ideológiával.

Ez a folyamat Belgiumban volt a legerősebb, ezért nem véletlen hogy főleg belga kutatók, Billiet és Huyse dolgozták fel a szervezeti érdek előretörését.

Billiet működésének korábbi szakaszában azokra a szociális relációkra koncentrált, melyek közösséget alkotva létrehozzák a szubkultúrát. A merev organizációs struktúrák helyett ő az interperszonális szinten zajló mindennapi alkotó folyamatokkal, az individuális értelem-tulajdonítások révén létrejövő kollektív identitásokkal foglalko-

zott. A belga pillérek alapvető változásai azonban az ő figyelmét is másfelé fordították.

Kezdetben a pillérek a politikai harcok által életre hívott tömegmobilizáció önkéntes szervezeteinek hálózatai voltak, fokozatosan azonban a döntéshozási centrumokba igényeket közvetítő csatornákká váltak. Az érdekvédelmi szervezetek, pártok, kormánysszervek szimbiózisra révén végül beépültek magába a centrumba. Billiet e folyamat tanulságaképpen azt vonja le, hogy az elkülönült szervezeti komplexumok ideológiai-filozófiai alapozottsága, valamint az egyéni részvétel problémája helyett a kutatóknak most már a döntéshozási rendszerekbe beépült szervezeti hálók működésére kell koncentrálniuk.

Míg korábban a kollektív identitások látszottak a pillérek lényegének, ma már, Billiet szerint, a szervezeti struktúrák piac-részesedéssel, a kliensek létszámával legitimálják magukat: a pillérek szolgáltatási konglomerátumokká váltak. A szolgáltatásokat nyújtó szervezetek szempontjából a minél több tag a lényeg, ezért már nem ellenőrzik az egyes tagok meggyőződését. A pillérek mégsem vesztik el identitásukat, mert a szolgáltatásokat nyújtó funkcionáriusok (menedzserek, szóvivők, képviselők) viszont erős belső ellenőrzés alatt állnak. Mindez nem jelenti azt, hogy már ne lennének „hívők”, vagy hogy a kulturális sajátosság védelme és transzmissziója többé ne a pillér-szervezeteken belül történne. Mindössze arról van szó, hogy a szervezetek fennmaradását nem lehet elsődrendűen a tagok vallási és ideológiai meggyőződésével magyarázni. Az új kulcsfogalmak: kliens-elkötelezettség és szelektív szerkezeti kontroll (Billiet 1984). Ezzel a felfogással cseng egybe Huyse megállapítása is, mely szerint Belgiumban a lakosok inkább kliensek mint állampolgárok, s ilyen minőségükben vannak érdekelve a politikában is.

Az újfajta legitimításra törekvést jól példázza a belga katolikus pillér esete. Ma már olyan érvekkel indokolják a szükségességét, hogy bővíti a választékot; nem állami, tehát hatékony; a „Gemeinschaftlichkeit” (itt: tolerancia, barátságosság) szellemét hordozza. A modern szociokulturális katolicizmus nem a hittanok közvetlen terjesztésére összpontosít, hanem a szolidaritás, harmónia és kooperáció elvére.

Míg Belgiumban a szekularizáció és a pilarizáció folyamata párhuzamosan erősödött a hatvanas évek után is, addig Hollandiában a hetvenes évektől a depilarizáció vált meghatározóvá. (Bár Shetter 1971-ben még azt írta: „A Verzuiling rendszere biztos lábakon áll, s nincs jele annak, hogy a holland társadalom a társadalmi szerveződés egy más formája felé haladna” – 1971: 20).

A mobilitás erősödése, a vallás szerepének csökkenése, a televízió elterjedése egyaránt hozzájárult a depilarizációhoz. A folyamat első jelei a pilarizált szervezetek önállóságának növekedése, a választási viselkedés megváltozása, új típusú (nem pillérek közötti) konfliktusok felerősödése, s az egyes politikusok szerepének felértékelődése volt. A pártpolitikában a hatvanas évek új, kis pártjainak megjelenése, s később a három felekezeti párt beolvadása a Keresztény Demokrata

Felhívásba (C.D.A.) jelezte a szubkulturális politika végét. A pilarizáció rendszerének összeomlása a konfliktuskezelés szempontjából nem jelentett problémát, hiszen a század elején oly fontos konfliktusok lényegében megoldódtak. A csoportszimbólumok elvesztették mozgósító erejüket, *a szavazók mint individuumok emancipálódtak* (Van der Eijk–Niemöller 1992).

A pilarizáció elméletének, illetve elméleteinek bemutatása után érdemes szemügyre venni, hogyan is működtek a pilarizált struktúrák a gyakorlatban Hollandiában és Belgiumban. Miután a Verzuiling-elmélet elsősorban a holland viszonyok tanulmányozásából nőtt ki, kezdjük Hollandiával.

II.

PILARIZÁLT RENDSZEREK MŰKÖDÉSBE: HOLLANDIA, BELGIUM

Sok holland szerző bírálta Lijphartot, hogy alaposan eltúlozta a pilarizáltság mértékét, leegyszerűsítő képletét pedig számos külföldi kutató kritikátlanul átvette. A kritikusok sem tagadják azonban, hogy a holland társadalom az elmúlt évtizedekig erősen megosztott társadalom volt. A katolikusok, a protestánsok, a szocialisták és (többé-kevésbé) a liberálisok nem csupán a politikában különültek el s álltak egymással szemben, hanem az élet számos egyéb területén is. Mindezt kifejezett intézményrendszer tette lehetővé. Az organizációs struktúrák kiterjedtségének illusztrálására álljon itt egy idézet Coleman könyvéből: A holland szubkulturális csoportoknak megvoltak a „saját iskoláik, saját politikai pártjaik, saját sajtójuk, továbbá: saját szakszervezeteik, farmerszövetségeik, munkáltató uniók, kereskedő szövetségeik, szövetkezeteik, mezőgazdasági hitelbankjaik, saját társadalomkutató intézeteik, saját orvos-, jogász-, tanár-, szociális munkás-, természet-tudós-, képzőművész-, zenész-, íróegyleteik; saját zenekaraik, kórusaik, felnőttoktatási klubjaik, sportegyleteik, színjátszó köreik, könyvtáraik, műsorszóró állomásaik; saját ifjúsági szervezeteik, nőklubjaik, diákszervezeteik ... saját kórházaik, szanatóriumaik, saját szervezeteik a legkülönbözőbb szociális és jótékonyági tevékenységek számára stb.” (Coleman 1978: 60). Ezek a szervezetek kimondottan vagy hallgatólagosan (inkább az előbbi módon) kötődtek valamely fent említett csoporthoz.

A társadalmi-politikai élet négyes tagoltságának kimondásához azonban meglehetősen nagyvonalúság szükségeltetik. Hollandiában valójában csak a katolikus tömb volt „teljes”, bár a szocialisták is rendkívül kiterjedt szervezeti struktúrával rendelkeztek. A protestáns tömbhöz több, párhuzamos szervezeti háló tartozott, míg a liberálisok csak bizonyos területeken (párt, munkaadói, szakmai szervezetek stb.) jelentek meg saját szervezettel. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a liberális szervezetek gyakran nem liberálisoknak, hanem „mindenféle meggyőződés előtt nyitottaknak” hirdették magukat.

A képet színesíti, hogy a nagy társadalmi csoportok mellett kisebb csoportok (liberális protestánsok, zsidók, etnikai csoportok, humanisták, homoszexuálisok) is bejelentették igényüket, hogy a tradicionális tömbökhöz hasonló módon és szerkezetben részesüljenek kormánytámogatásból, adásidőből.

Az alapvető problémát azonban a holland vallási élet bonyolultsága jelenti. Két fő protestáns egyház létezik, az egyik az angol anglikán egyházhoz hasonlítható Holland Református Egyház (Hermvorden), melynek viszonylag kevés világi intézménye volt, s tagjainak többsége a liberális vagy a szocialista tömbhöz tartozott. A szigorúbb felfogású, kálvinista egyház (Gereformeerden) volt a protestáns pillér fő létrehozója, bár ehhez a pillérhez tartoznak az államegyház szigorúbb irányzatának hívei is.

A fenti megoszlásnak megfelelően a parlamentet a huszadik század nagy részében öt párt uralta. A Katolikus Néppárt (K.V.D.), a szocialista párt (S.D.A.P., majd 1945 után P.V.D.A.), a liberális párt (V.V.D.) és a két protestáns párt, a főleg a szigorúbb protestáns egyház tagjaiból verbuvált antirevolúciós párt (A.R.P.) és az elsősorban a Holland Református Egyház tagjaiból álló Keresztény Történelmi Unió (C.H.U.) képviselte a pilléreket az országgyűlésben. Az antirevolúciós párt mögött a szegényebb és radikálisabb rétegek álltak, míg a középosztályi C.H.U. gazdaságpolitikailag konzervatívabb, vallási-lag kevésbé harcias volt.

Az öt pillér-párt rendszeresen megkapta a szavazatok 90 százalékát és az ötből négy párt kizárólag saját blokkjából kapta szavazatainak mintegy 90 százalékát. A hatvanas évekig, amikor aztán új, kis pártok sora jutott be a parlamentbe, töretlen volt ez az ötpárti uralom.

Ugyancsak ötös felosztás jellemezte a rádiózást. A katolikus K.R.O., a szocialista V.A.R.A., a liberális A.V.R.O., az ortodox protestáns N.C.R.V., és a szabadelvű protestáns V.P.R.O. műsorszóró vállalatok monopolizálták ezt a szférát.

Az egyes társadalmi terek korántsem egybevágoan osztoztak meg. Például a kiskereskedők, munkaadók szervezetei katolikusok, protestánsok és liberálisok, míg a mezőgazdasági munkások szervezetei s a szakszervezetek katolikusok, protestánsok és szocialisták voltak.

A pilarizáltság fokát mutatja, hogy a személyes kapcsolatokat, barátságokat, házasságokat mennyiben határozták meg a pillérek. Lijphart (1968) és Gadourek (1961) amellet sorakoztattak fel adatokat, hogy a hollandok jelentős része szubkultúrán belül házasodott és barátkozott.

A Houska könyvéből vett táblázat azt mutatja, hogy a különböző csoportokhoz tartozó hollandok milyen arányban voltak hűségesekek saját szubkulturális szervezeteikhez. Például az első adat azt jelzi, hogy a szakszervezeti tagsággal rendelkező katolikusok 99 százaléka tartozott katolikus szakszervezethez. A táblázat felső részéhez pártválasztás alapján történt a besorolás, az alsó részéhez pedig egyház-tag-ság alapján.

	katolikus (%)	protestáns (%)	szocialista (%)
szakszervezet tagság (1964)	99	90	87
műsorszóró vállalat (1964)	95	85	58
általános iskola (1947)	97	100	73
napilap (1957)	65	65	64

	katolikus (%)	kálvinista (%)
politikai párt (a)	96	99
szakszervezeti tagság (b)	89	92
műsorszóró vállalat (c)	89	94
munkaadó szervezet (c)	90	90
farmerszövetség (c)	95	90
általános iskola (c)	90	90
napilap (c)	79	58
zenei klub (b)	83	84
sportklub (b)	61	36
nőklub (b)	97	99
ifjúsági klub (b)	96	87

Forrás: Houska 1985: 42. o.

(a) 1962-es adat, (b) 1964-es adat, (c) 1955-ös adat

Természetesen jelentős területek maradtak érintetlenek a pilarizációtól. Az ötvenes években az emberek mindössze 9 százaléka olvasott másik blokkhoz tartozó újságot, de a sajtó soha nem volt teljesen pilarizált, nagy volt a semleges lapok aránya. Főleg azokon a területeken bizonyult sikertelenebbnek a pilarizáció, amelyek a gazdagabb, értelmiségibb rétegek számára voltak nyitottak (beiratkozás az egyetemekre, újságszerkesztőségek összetétele stb.). A holland pillérek felül nyitottak, alul zártak voltak.

Az azonos pillérhez tartozó szervezetek együvé tartozását jelzik az „összekapcsolódó vezetőségek” („interlocking directorates”). A pártvezetésben jelen voltak a szakszervezeti vezetők, a műsorszóró vállalat kuratóriumában a pártvezetők stb.

Miután még a kisebb településeken is a tevékenységek többsége (a pilléreknek megfelelően) duplán, triplán volt megszervezve, számos helyi vezetőségre volt szükség. A pilarizáció egyik pozitív hatása éppen az volt, hogy ezeknek a vezetőségeknek a révén hozzájárult sokak társadalmi felemelkedéséhez.

A különböző szubkultúrák, bár mindannyian kisebbséget alkottak, korántsem voltak szimmetrikusak, sem történetükben, sem szerveztségükben. A rendkívül kifejtett katolikus szervezeti háló nagyon rövid múlttra tekintett vissza: 1853-ig egyházi hierarchia sem létezhetett. A 16. századtól kezdve erős formális diszkrimináció érvényesült a katolikusokkal szemben (pl. nem viselhettek köztisztviselget), ugyanakkor a társadalmi életet az informális tolerancia jellemezte. Az emancipáció után a katolikus szubkultúra összetartónak és hatékornynak bizonyult. A katolikusok a katolikus tejesembert, a katolikus trafikost preferálták. A templomépítésekre vonatkozóan nem csupán informális, hanem formális előírások is szabályozták a katolikus építészek, mesteremberek alkalmazását. A Katolikus Néppárt rendszeresen meg-

kapta a katolikus szavazók többségét, s így minden kormány automatikus résztvevőjévé is vált.

A protestáns pillérhez több egyház, szervezeti háló is tartozott. A katolikus egyház formálisan is, míg a protestáns egyházak inkább csak informálisan ellenőrizték a pillérükhöz tartozó szervezeteket. A katolikus szubkultúra egyedülálló kohézióját az egyház erős vezető szerepe biztosította, ezért az egyház stratégiaváltása után a katolikus pillér gyakorlatilag összeomlott. A protestáns szervezetek közti laza, informális kapcsolatok sokkal jobban túléltek az egyházak kivonulását a politikából.

Időben a protestáns pillér szerveződött meg először. Groen van Prinsterer kálvinista vezér még a pilarizáció kibontakozása előtt jelentette ki: az izolációban rejlik az erőnk. Kissé meghökkentő módon, ezt a pillért szinte egyszemélyben építette fel Abraham Kuyper, aki protestáns újságot (1872), Iskolatörvény Ellenés Ligát (1872), az új liberális iskolai törvények elleni petíciós mozgalmat (1878), pártot (Anti-Revolúciós Párt 1879), és egyetemet (Amszterdami Protestáns Szabad Egyetem 1880) alapított. A katolikus intézményi struktúra kicsit később, a huszadik század elején alakult ki (pl. a nijmegeni katolikus egyetemet 1926-ban alapították). A szocialista szubkultúra a nemzetközi munkásmozgalom sikerei nyomán szerveződött meg.

A szegmentáció logikáját támogatta a kormánypolitika azzal, hogy az állami támogatások szétoztásával és a tanácsadó testületek felállításával automatikusan igazodott a szubkulturális törésvonalakhoz. A kormány hozzáállását mutatja, hogy amikor a pillérek médiamonopóliuma 1965-ben veszélybe került egy független műsorszóró vállalat megjelenése nyomán, a kormány a közvélemény ellenében is megvédte ezt a monopóliumot.

A pilarizáció rendszerének kialakulásakor nagy szerepe volt az esetlegességeknek, a rendszer azonban fokozatosan önmozgásra tett szert. Ez az önmozgás olyan erős volt a század derekán, hogy a rendszert elítélők és az ellene fellépők (liberálisok, egy időben szocialisták) is hamar egy-egy pillérben találták magukat.

Belgiumban a nyelvi/etnikai konfliktusok dominánssá válásáig a három spirituális család, a katolikus, a liberális és a szocialista uralta a társadalmi és politikai élet minden szféráját. Lorwin (1966) „külön világoknak” nevezi a plébánia (katolikusoknál), párt, iskola, ifjúsági mozgalom, szakszervezet, farmerszövetség vagy más szakmai szervezet, fogyasztási társaság, segélyegylet, klinika és kórház, kulturális szervezet, nőmozgalom, nyugdíjas szervezet stb. által határolt szociális egységeket. A század elején a két fő (katolikus és liberális) erőközpont az egyház és (kisebb jelentőséggel) a szabadkőművesség volt, míg a második világháború után a Gemeenschappelijke Actie (Közös Akció) a szocialista oldalon, az Agenda-committee a katolikus

oldalon töltötte be a koordináló ún. ernyő-szervezet szerepét. Hollandiához és Ausztriához képest figyelemreméltó a liberális szubkultúra intézményesültségének a foka. A szocialista szubkultúra erősödésében fontos szerepe volt annak a proudhoni felfogásnak, mely a kapitalisták melletti békés *különélést* szorgalmazta.¹⁵

Miként Hollandiában, Belgiumban is az egyházi iskolák állami finanszírozásának a kérdése állt hosszú ideig a szubkulturális harcok középpontjában. A konfliktus elhúzódott a második világháború utánra. Az 1954-től 1958-ig tartó iskolaháborút egy tipikusan konszociációs megegyezés (az „iskola-paktum”) zárta le. A konszociációs logika tovább erősödött, s 1972-ben a három belga pillér megkötötte a „kulturális paktumot”, melyben szabályozták a közjavak elosztását (tisztviselői állások, pénz) és felparcellázták a kulturális tevékenységeket érintő döntéshozási centrumokat. Ennek az egyezménynek az eredményeképpen ha az egyik pillér megjelenik a kulturális élet újabb területén, például a felnőttoktatásban, a többinek is követnie kell. Ezt a folyamatot nevezik „reaktív pilarizációnak”.

A pillérek belső összetettségét példázza a katolikus pillér. A társadalmi rétegek („rendek”) hármassága jellemzi: a munkásoknak, a parasztoknak, valamint a középosztálynak egyaránt megvan a maga katolikus szervezeti rendszere. A munkásoknak például saját oktatási szervezeteik (külön a fiatalok, a férfiak és a nők számára), gazdasági szervezeteik vannak (szövetkezet, biztosító cég, takarékpénztár), továbbá sajtójuk, s ezeket külön szervezet, a Keresztény Munkás Liga fogja össze. Ezek a rétegszervezetek a világháború előtt közvetlenül, a kollektív tagságon keresztül képviseltették magukat a belga katolikus pártban, azóta pedig közvetetten.

Már utaltam a belga pilarizációs rendszer meglepő vitalitására (szemben a hollanddal és valamelyest az osztrákkal). A kor követelményeinek megfelelően a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években a pillérek benyomultak az öregeket, fogyatékosokat gondozó intézményekbe, alsóbb rétegeket támogató jogi tanácsadó irodákat nyitottak stb. A pillérek tehát fennmaradtak, de átalakultak. A belga katolikus pillér image-ét például „katolikus”-ról „keresztény”-re, majd „humanistá”-ra cserélte, s már nem a vallásra hivatkozva indokolja létét, hanem a jobb szolgáltatásokkal, a lehetőségek bővítésével. Ilyen értelemben ma már a pilarizáció rendszerének egésze is azért helyeslendő, mert nagyobb választási lehetőséget ad és hatékony.

Az olyan közjavak, mint oktatás, egészségügyi ellátás, kultúra, állami lakások és kormányhivatalok, elsősorban a pilléreken keresztül jutnak el a polgárokhoz. A munkanélküli segélyek szétosztása (a szakszervezeteken keresztül), az egészségügyi biztosítás menedzselése (önsegélyező egyleteken keresztül) az ezeket összefogó pártok fő funkciójává vált. A szakszervezetek finanszírozták a jóléti rendszert működtető pártokat, s mint azt a rendszer kritikusai gyakran hangoztatták, az egyes polgároknak szinte semmi rálátásuk nem maradt a közpénzek e nagyarányú áramlására.

A szélesen értelmezett kulturális területen kormánytámogatást csak valamely ideológiai családhoz tartozó szervezet kaphatott, illetve ha egy „semleges” szervezet jött létre, akkor annak irányító testületébe meg kellett hívni az ideológiai családok képviselőit. Ezzel a gyakorlattal összefüggésben épült ki a kliens-rendszer. Az úgynevezett amigokrácia révén lehetett szert tenni építési engedélyre, nyugdíjra, katonai szolgálat alóli felmentésre, oktatásügyi vagy köztisztviselői kinevezésre. Covell (1988:111) a belga szubkulturákat nem is nevezi másnak, mint hatalmas klientalista miniállamoknak.

A negatív következmények ellenére nem lehet tagadni, hogy a pilarizáció a növekvő számú szavazótömegek integrálásának fő eszköze volt. A polgárok a pilléreken keresztül vettek részt az Államban. Mára a helyzet a nyelvi autonómiák megalakulása, a federalizációs folyamat előrehaladottsága következtében némileg átalakult, az elosztó mechanizmusok azonban lényegükben azonosak maradtak.

III.

MAGYARORSZÁG

Az egzotikumon túl mi haszna lehet a bemutatott pilarizációs modellnek Magyarországon? Első pillantásra nem sok. Magyarország tradícióit és jelen valóságát tekintve messze nem olyan szegmentált, mint a tárgyalt országok. Ha ehhez hozzátesszük, hogy Magyarország nemcsak szubkulturálisan, hanem általában is kevésbé szervezett, s hogy mind a nacionalizmus, mind a liberalizmus, tehát a Magyarországon befolyásos két politikai orientáció, ellenséges az elkülönüléssel szemben, nem sok esélyt adhatunk egy analóg jelenség kibontakozásának.

De ha elismerjük is, hogy a magyar társadalom valószínűleg soha nem fog nagyon közel kerülni a pilarizált társadalmakra jellemző valósághoz (s még messzebb van a pilarizáltság ideáltipikus modelljétől), felfigyelhetünk a napjainkban zajló folyamatok olyan fontos elemeire, melyek a fenti irányba mutatnak. Ezeknek az elemeknek a megkülönböztetése és elemzése megvalósítható a magyar realitás és a pilarizált társadalmak szélsőséges képének összevetésével. A szubkulturális, világnézetileg kötött intézmények létrehozását célzó sporadikus kísérleteket együtt tudjuk kezelni, hogyha egy, a szegmentált társadalmak kialakulása felé vezető hipotetikus út elejére helyezzük őket. S végül, de nem utolsó sorban, ennek a modellnek a használatával rá lehet irányítani a figyelmet azokra az erőkre és körülményekre is, melyek Magyarországon a szubkulturális elv ellen dolgoznak.

Számos új, inspiráló szempont meríthető a pilarizációs/szubkulturális fogalomrendszer használatából. Ebből a szempontból végiggondolva az elmúlt évszázad magyar történelmét, szembeütnék az agráriusok, a politikai katolicizmus, a liberálisok, majd a szocialisták és a szélsőjobb különálló, fejlett intézményrendszere. Bár Magyarország

az első világháború óta nem tekinthető szegmentált, plurális társadalomnak, nagyapáink még járhattak liberális sportklubba, szocialista színházba, hogy a kiterjedt felekezeti intézményi rendszerekre itt ne is utaljunk.

Ez a színes szervezeti világ szinte nyomtalanul eltűnt négy évtizeddel ezelőtt, s az elmúlt évek nagy társadalmi változásai sem hozták magukkal a civil társadalom intézményesültségének magas fokát. Ugyanakkor azt figyelhetjük meg, hogy csökken a „semleges” szervezetek aránya. Nyugat-Európára vonatkoztatva pilarizációról többnyire akkor beszélnek, ha hasonló tevékenységekre egynél több ideológikus szervezet jön létre, ha az alaptevékenységüket tekintve világnézetileg semleges szervezetek is valamely világnézetileg definiált blokk részeként jelennek meg (protestáns horgászegylet, szocialista takarékbank). Magyarország esetében szerencsésebb a „keményebb” ideológikum helyett a „puhább” világnézetiségre és a kulturális orientációra helyezni a hangsúlyt. De válasszuk akár a szigorúbb, akár a tágabb definíciót, semmiképp nem okoz nehézséget bármelyikre példát találni a mai Magyarországon. Számos, alaptevékenységét tekintve szakmai, oktatási vagy érdekképviselési intézménynél (kamarák, szakszervezetek, gazdakörök stb.) megfigyelhető egy speciális kulturális identitás megteremtésére törekvés, s ezzel párhuzamosan, bizonyos politikai-ideológiai eszmék népszerűsítése. Ugyancsak dicséretes fejlődés tapasztalható a mentális pilarizáció területén. Figyelembe véve, hogy a magyar állampolgárok évtizedekig ki voltak zárva a közéleti tevékenységek egész sorából, bámulatos gyorsasággal alakult ki emberek tízezreiben a kollektív identitásnak valamilyen formája.

A fenti jelenségre vonatkozóan elterjedt, főleg a publicisztikában a „szekértábor” megjelölés. Számos olyan döntést hoznak a magyar pártok, melyek sem a közvéleménnyel nem találkoznak, sem a gazdasági/kormányzati racionalitás nem indokolja őket, s nem következik a pártok írott programjából sem. A „szekértábor” kifejezés egyfajta magyarázatot ad erre a jelenségre, utalva az *interperszonális kapcsolatok* és a *tradíciók* fontosságára. Mégsem helyeselném, ha ez a megnevezés válna általános érvényűvé, pejoratív konnotációi miatt, és mert túlságosan kötődik az értelmiség belső megoszlásához. Olyan fogalomra van szükségünk, mely képes megragadni s a politika egészébe integrálni a felekezetek (s itt mindenekelőtt a robbanásszerűen fejlődő katolikus szervezeti hálóra gondolok) és etnikumok (elsősorban cigányok) újjászületett, politikával átítatott közéletét is.

Erre a szerepre a „*politikai szubkultúra*” fogalmát látom a legszerencsésebbnek. Ez a terminus utal az adott csoport szociokulturális és politikai-ideológiai koherenciájára. Mint tanulmányom első részében már említettem, ezt a fogalmat a politikatudomány a szociológiától, a szociálpszichológiától meglehetősen eltérő értelemben használja. A fentebb idézett szakirodalom fogalomhasználatának mindenekelőtt arra a sajátosságára hívnám fel itt a figyelmet, hogy távolról sem a

periferiális, elnyomott vagy a hivatalos, nemzeti kultúra ellen szerveződő csoportok számára tartja fent a szubkultúra terminust.

Az általam javasolt definícióban egy adott csoport annyiban rendelkezik politikai szubkultúrával, amennyiben nem csupán uniform politikai attitűdöket mutat fel, de közös értékek, normák és morális meggyőződések által uralt uniform magatartási mintákat a politikán kívül is (életstílus, szokások, kulturális fogyasztás); csoportöntudatot (kollektív identitás); közös múlttudatot, éthoszt, rítusokat és szimbólumokat; ezen szimbólumok egy meghatározott használatát (egy sajátos „nyelvet”); az egymás iránti szolidaritás és lojalitás érzését; és (mint a szubkultúra materializálódása) speciális szervezeteket. Mint látható, nem járunk messze a weberi rend fogalmától, a szubkultúrák egymásközi szerveződése azonban alapvetően elkülöníti őket a privilegiumokhoz és monopóliumokhoz kötődő rendektől. Nem valóságos közösségekről van szó (a társadalom nagy blokkjai is képezhetnek szubkultúrát),¹⁶ azonban egyes emberek pusztá (demográfiai, attitudinális, magatartási stb.) hasonlóságát nem tekintem elégséges kritériumnak; a politikai szubkultúrák létrehozásában és definíciójában az önreflexió mozzanata a kulcsfontosságú.

A nemzetközi szakirodalom egy részével ellentétben, mely gyakran összemossa a szubkultúra és *pillér* fogalmait, én a pillért mint egészében intézményesült, hierarchikus szervezeti struktúrával bíró szubkultúrát tartom helyénvalónak definiálni. Az intézményi struktúra azt teszi lehetővé, hogy az emberek az élet legkülönbözőbb területein mint adott szubkultúra részei jelenjenek meg. A *pilarizáció* pedig az a folyamat, mely az újabb és újabb társadalmi terek szubkulturális alapú szegmentációjához vezet.

A szubkultúrának ez a fogalmi elkülönítése a szervezeti, hierarchizált *struktúráról* azzal az előnnyel jár, hogy értelmesen feltehető a kérdés: miért (nem) sikerült egyes szubkultúráknak betörni az intézményi szférába?

A merev definíciókkal szemben szerencsésebb graduális változóként kezelni a politikai szubkultúrát; így a kérdés nem az, hogy egy csoport, egy párt politikai szubkultúra-e, hanem, hogy milyen mértékben az?

Ennek a fogalmi rendszernek a bevezetése azzal a nyilvánvaló előnnyel jár, hogy ráirányítja a figyelmet az intézményesülés irányába mutató lépésekre. Kétségtelen, hogy Magyarországra inkább az informális elkülönülés a jellemző. De ennek az elkülönülésnek a vizsgálatát is segíti, ha tudjuk, hogy nem valami teljesen speciális magyar vagy kelet-európai jelenségről van szó. Lorwin (1974a: 45) írja például, hogy a belga pártok olyan Proporzot gyakorolnak, mely nemcsak az egyének párt- vagy szakszervezeti tagságát veszi figyelembe, hanem identitását is: azt, hogy gyakorló katolikus vagy szabadgondolkodó-e az illető.

A proporcionalitás elvét Magyarországon is alkalmazzák időnként a társadalmi és félkormányzati szervezetekben. A reprezentatívnak szánt

testületek összeállításának gyakorlata minden bizonnyal sokat elárul arról, hogy Magyarországon milyen szempontok alapján számítnak az emberek ehhez vagy ahhoz a csoporthoz, s hogy melyek egyáltalán a számításba veendő csoportok. A nyugat-európai pilarizált társadalmakhoz képest Magyarországon az *alapítványok* kapnak különleges szerepet a pillér-építésben, ezért ezeknek az intézményeknek a rendszerezése sokban hozzájárulna a magyarországi pilarizáció mélységének a felméréséhez. Ugyancsak rendszerbe foglalva kellene feltérképezni a szervezetek vezetőségeinek összekapcsolódását, a személyi átfedéseket, a párhuzamos szerveződések rekrutációját. A *szubkulturális/pilarizációs nézőpont ráirányítja a figyelmet a pártokhoz kapcsolódó szervezetekre (környező politikai tér), a politikai szervezetekben folyó kultúra és identitás termelésre, valamint a nem-politikai szervezetekben folyó politikai szocializációra.*

Számos elemző felhívta már a figyelmet a kulturális tagozódás különleges szerepére a magyar politikában. A szubkulturális értékekhez, érdekekhez és kapcsolatokhoz való lojalitás fontos, a társadalom gazdasági-szociális tagolódásánál talán fontosabb meghatározója a politikai szféra törésvonalainak. Az értelmiségi szubkulturális törésvonalak és a magyar pártrendszer összefüggéseire mutatott rá Körösi András (1991). Átlépve az értelmiségen belüli különbözőségeken, általános érvénnyel állapítja meg, hogy a háború előtti szubkulturák az attitűdök, szokások és informális lojalítások szintjén túlélték az elmúlt negyven évet. A „cultural politics” dominanciáját hangsúlyozza G. Márkus György (1992), akinek terminológiája („camps, milieu parties”) is a szociokulturális entitások központi szerepét sugallja. Talán még határozottabban fogalmaz Fricz Tamás (1992), aki a magyar pártrendszert egyértelműen a történelmi eredetű integrációs struktúrákból, az eltérő életmintákból vezeti le.

Mindezt elfogadva, a következőkkel szükséges kiegészíteni a fentieket. Igaz ugyan, hogy az eltérő szociokulturális mintákat hordozó értelmiségiek rányomták a bélyegüket a politikai rendszerekre, s így a pártrendszerre is, a folyamat azonban mára megfordult. A pártelitek azok, amelyek a rendelkezésükre álló hatalmat felhasználva, megkísérelnek szociokulturális identitásokat létrehozni a politikán kívül is. Egy ilyen hipotézis elfogadásához persze evidensnek kell tartani azt a tételt, hogy a pártok nem egyszerűen kifejeznek bizonyos társadalmi különbségeket, hanem képesek azokat manipulálni, sőt, a politikán túlnyúló törésvonalakat *létrehozni* is. A politikai szubkultúra fogalma alkalmasnak tetszik azoknak a kísérleteknek a leírására, melyek révén az egyházi és pártelitek kollektív identitásokat próbálnak generálni.

A pilarizáció elmélete megtanít arra is, hogy értékeljük a pillér-készítő „kőművesek” munkáját. Szükség lenne a „kultivátor” típusú politikusok és pártok munkájának mélyebb elemzésére. Az általuk létrehívott újabb és újabb alapítványokat, szavalóversenyeket, díjkiosztásokat, népfőiskolákat stb. nem csupán a rövid távú pártharcok fényében, hanem a politikai szubkulturák kormányzati ciklusokon

túlmutató intézményesülésének állomásaiként lenne érdemes szemügyre venni.

Mint a tanulmány első részében tárgyalt országok (s különösképpen a helyszűke miatt kimaradt Ausztria) esete mutatja, a pilarizáció nem premodern, hanem kifejezetten a modernizáció következtében fellépő jelenség¹⁷. A modernizációt azonban többnyire a társadalmi alrendszer elkülönülésével, differenciálódásával szokás azonosítani, míg a pilarizáció éppen a különböző szférák összekapcsolódásával jár. A pilarizáció folyamatának ismerete és számításbavétele azzal kecsegtet, hogy jobban megértjük az egysíkú modernizációs várakozásokat keresztbe metsző magyarországi jelenségeket.

A pártok által követett stratégiák elemzését segíti annak a tudatosítása, hogy valóságos alternatívaként áll a pártelit előtt, hogy (1) a párttagok számát vagy (2) a szervezeti hálózatot növeli, vagy pedig (3) a médiára koncentrál.¹⁸ Az egyik lehetséges, bár bonyolult stratégia: megtartani a szubkulturális szervezetekben a szavazók egy részét és emellett nem-szubkulturális kampányt folytatni (Houska 1985: 145).

A különböző alternatívák persze nem egyformán adottak a különböző pártok számára. Meghatározó körülménynek tűnik a nyugat-európai szubkulturális pártok esetében, hogy a polgárok többnyire előbb lehettek párttagok, mint szavazók. Nyilvánvalóan Magyarországon is azoknak a pártoknak van esélyük inkább a 2-es stratégia követésére, amelyek a civil társadalmi szférából nőttek vagy nőnek ki.

Kérdés, hogy milyen következményei lehetnek a pilarizáció folyamatának olyan társadalomban, melynek centrális problémája a nem-zethez való viszony. Ahogy Lipset és Rokkan szellemesen megjegyzték, a nacionalisták is pilarizációt akarnak, de csak egy pillérrel. Amíg kevés olyan magyar szubkultúra van, amely hajlandó elismerni saját rész-létét (*szubkulturáságát*), addig minden egyes újabb pilarizált szervezet¹⁹ megjelenését belső bizonytalanság és külső kritika fogja kísérni.

A kommunizmus időszakában atomizált magyar társadalom jövőjére vonatkozóan végül megfogalmazható két hipotézis.

Az első szerint a szubkulturális szegmentáció átmeneti, konjunkturális jelenség. Az ország várható modernizálódása, a nyugati fogyasztói kultúra további gyors elterjedése esélyt sem ad a zárt csoportidentitások kialakulásának, a piac szétrombolja a nem racionális szerveződések.

A másik hipotézis szerint az elkülönülés folyamata tovább fog erősödni, a (poszt)modernizáció minden ellentétes irányú tendenciája dacára. Igaz lehet az egész régióra, hogy a diktatúra által atomizált társadalomnak túl kell esnie a részegységekbe tömörülés fázisán, hogy aztán, évtizedek múltán, egy újfajta atomizálódás szubjektumává váljék.

Nyugat-Európában a pilarizáció a politikai mobilizációval járt együtt, valószínűleg annak egyik formája volt. A magyar társadalom

viszont nem tekinthető még politikailag mobilizált társadalomnak. Innen nézve a kérdés a következő: az előttünk álló évtizedek a mobilizáció jegyében fognak-e telni, s ha igen, a pilarizáció lesz-e a mozgósítás fő formája vagy valami más, vagy a nyugat-európai példának ellentmondva Magyarországon átfogó mobilizáció nélkül fog stabilizálódni a demokrácia.

Bár egyértelmű választ ezekre a kérdésekre még jó néhány évig nem kaphatunk, a szubkulturálisan kötött, világnézeti, politikailag orientált csoport-szervezetek tanulmányozása és pilarizált szervezetként való vizsgálata minden bizonnyal valószínűsítene a fenti hipotézisek valamelyikét.

JEGYZETEK

¹ Lijphart könyvéről lásd még Steiner ismertetőjét a *Comparative Politics*-ben (1981), és az *Acta Politica* tematikus számát: (XIX, January 1984, ed. by M.P.C.M. van Schendelen): Consociationalism, pillarization and conflict-management in the Low Countries.

² Ezt a sajátos demokratikus berendezkedést a hatvanas évek második felében tulajdonképpen két tudós, Arend Lijphart és Gerhard Lehmbruch „fedezte fel”: egymástól függetlenül dolgozták ki a konszociacionitás elméletét. Lehmbruch 1967-es könyvében a „proporzdemocratie” kifejezést használja, illetve később angolul az „amicable agreement” terminust, míg a konszociacionális szerzők egy másik része „szegmentált pluralizmus”, „intézményesült szegmentáció”, vagy „konkordanzdemocratie” cím alatt tárgyalja a törésvonalak által mélyen tagolt nyugat-európai társadalmakat, de a mechanizmus lényegét mindannyian Lijpharttal azonosan látják. A konszociacionális iskola számos irányadó művet hozott létre a hetvenes években, lásd Daalder 1971; Huyse 1970; Lorwin 1971; McRae 1974; Nordlinger 1972; Powell 1970; Stiefbold 1973; Steiner 1974 stb.

³ A pilarizáció rendszere csak olyan társadalomban épülhet ki, mely elismeri a világnézeti pluralizmus elvét.

⁴ Lijphart a *Politics of Accommodation*-ban a „bloc” terminust használja, de ezt később megbánja, s a *Democracy in Plural Societies*-ben már felváltja a politikai szubkultúra kategóriájával, így kapcsolódva Almond terminológiájához.

⁵ A pillér és a szubkultúra fogalma összefonódik, ahogy ez látszik Pijnenburg (1984: 67) megállapításában is: „A pillér társadalmi viszonyok és hálózatok sokasága, mely a szubkultúrát hordozó közösséget alkotja.”

⁶ Steiner három diszciplinárisan kötött tradíciót különböztet meg a pilarizáció kutatásában. Az első az empirikus tanulmányok tradíciója, melyeket J. P. Kruijt kezdett meg. A második (Goddijn, Hendriks, Thurlings) a történeti vizsgálatok csoportja, ez elsősorban a vallási eredetre koncentrál. A harmadik a politikai megközelítés tradíciója (Daalder, Lijphart, Huyse), mely azonban inkább a pilarizáció hatásait elemzi.

⁷ Flanagan például a faji, nyelvi és vallási törésvonalakat tekinti szegmentális törésvonalaknak, míg Eckstein szerint szegmentális törésvonal az, ahol a politikai megosztás közvetlenül hozzásimul az objektív társadalmi különbségekhez (törzs, faj, régió, vidék-város, nem, öreg-fiatal, nyelv, vallás, foglalkozás) (Lane-Ersson 1991: 54).

- ⁸ A politikai szubkultúrák többsége (lásd Ausztriát és Belgiumot is) a liberalizmus ellenében jött létre.
- ⁹ "Verzuiling azt a situációt jelöli, amelyben a ideológiával vagy vallással közvetlenül össze nem függő társadalmi tevékenységek olyan egyesületek mentén szerveződnek, melyek ideológiai megalapozottságúak" (Mady-Otterloo meghatározását idézi Coleman 1978: 61).
- ¹⁰ A pillérek: „azonos ideológiához kötődő szervezetek összefüggő hálózata” Bax (1988:99), „intézmények integrált komplexumai” Lijphart Post (1989:136), „egyesületek és intézmények vertikális hálói” Lipset-Rokkan (1967: 15-16), „sűrű szervezeti hálók, melyekben a politikai, szakmai és kulturális egyesületek és érdekszervezetek szilárdan összefonódnak” Huyse (1984: 146).
- ¹¹ A korporativizmus és a pilarizáció rokonságát mutatja, hogy Lehbruch, 1967-es könyve után a korporációk tanulmányozása felé fordul.
- ¹² Urwin (1970: 321, 326) általánosabb szinten fogalmazta meg Lijphart pozitív értékelését a pilarizációról: ha a központi törésvonalak intézményesülnek, nagyobb esély van a konfliktusok kezelésére. Ha a vezetők bölcsen és mérsékeltek, jó ha van mögöttük erős szervezeti struktúra, hogy a megegyezéseknél valóban képviselhesék az adott társadalmi csoportot.
- ¹³ Lijphart tételét, hogy a holland elitek a polgárháborús veszélyt elkerülendő vezették be a konszociációs technikákat, szabályozva a szegmensek közti konfliktusokat, többen, többfelől is támadták. Daalder például elsősorban a holland elitek megegyezési konfliktuskezelésének hagyományaira, a 16. század óta meghatározó toleranciára hívta fel a figyelmet.
- ¹⁴ Később (1965-ben) visszavonták ezt a püspöki határozatot.
- ¹⁵ Kruijt nagy hangsúlyt fektetett azoknak az ideológikus elemeknek az elkülönítésére, melyek az adott szubkultúra szempontjából pozitívan értékelik az elkülönülést, az elkülönülés rendszerét. A későbbi kutatók már nem tartották a jelenség lényegének a pilarizáció folyamatát legitimáló tantételeket, noha kétségtelen, hogy a holland katolikusok és ortodox protestánsok esetében bizonyos teológiai tételeknek, Biblia-magyarázatoknak lényeges szerepük volt az intézményes elkülönülés elfogadásában.
- ¹⁶ A politikai szubkultúrának a fentiekben vázolt értelmezésében a személyes kapcsolatoknak nincs központi szerepük, a politikai szubkultúrák gyakran média-közösségek. Ugyanakkor a szubkultúra-vezérek egyik legfontosabb feladata, hogy az interakció *lehetőségét* megteremtsék (klubok, gyűlések, demonstrációk stb.). Az elit, a szubkulturális mag persze ismeretségi szálakból van összeszöve, s az elithez tartozó személyek kapcsolati hálói minden bizonnyal szubkulturálisan erősen zártak. Ennek a magnak a megragadásában segíthetnek sokat a network-elemzések, különösen az Angelusz Róbert és Tardos Róbert (1991) által kifejlesztett technikák, melyek alkalmasak nagyszámú interakciós csoportok körvonalainak megrajzolására.
- ¹⁷ Mint Németalföldön, Ausztriában is a 20. század első éveiben indult meg a szubkulturális szervezetek erősödése. 1900-ban még csak az iskolák 31 százaléka nem volt állami, 1930-ban azonban már 62 százaléka. A pilarizáció folyamata fokozatosan erősödött a szociális élet bővülésével (sport, turizmus stb.), s különösen a jóléti állam megjelenésével. A rendszer abszorbeálta ezeket a területeket is.
- ¹⁸ Nem teljesen felel meg az igazságnak az a mostanában Magyarországon elterjedt nézet, hogy a tagság növelése valamiféle őskori pártstratégia. 1960 és 1980 között a CDU/CSU például megkészserezte tagságát.
- ¹⁹ Pilarizáltként kezelendő egy szervezet például akkor, ha tagjai kizárólag egy adott világnézethez, ideológiához tartozókból rekrutálódnak.

HIVATKOZÁSOK

- Almond, G. A. 1956. Comparative Political Systems, *Journal of Politics*, 18, 391–409.
- Almond, G. A.–S. Verba 1963. *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- (eds.) 1989. *The Civic Culture Revisited*. Boston/Toronto: Little, Brown and Company
- Angelusz R.–Tardos R. 1991. *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, MKI
- Bakvis, H. 1981. *Catholic Power in the Netherlands*. Montreal: McGill-Queen's, U. P.
- Barnes, S. H. 1966. Italy: Oppositions on Left, Right and Center. In: Dahl, R. A. (ed.) *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven: Yale University Press 303–332.
- Barry, B. 1975a The Consociational Model and Its Dangers. *European Journal of Political Research*, 393–412.
- 1975b Review Article, Political Accommodation and Consociational Democracy. *British Journal of Political Science*, 477–505.
- Bax, E. H. 1988. *Modernization and Cleavage in Dutch Society*. Groningen
- Billiet, J. 1984. On Belgian Pillarization: Changing Perspectives. *Acta Politica*, (XIX) 1, 117–128.
- Coleman, J. A. 1978. *The Evolution of Dutch Catholicism, 1958–1974*. Berkeley: University of California Press
- Covell, M. 1988. Stability and Change in the Belgian Party System. In: Wolinetz, S. B. (ed.) *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*. London, New York: Routledge, 104–139.
- Daalder, H. 1966. The Netherlands: Opposition in a Segmented Society. In: Dahl, R. A. (ed.) *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven: Yale University Press, 188–237.
- 1971. On Building Consociational Nations: The Cases of the Netherlands and Switzerland. *International Social Science Journal*, (23) 3, 355–370.
- 1974. The Consociational Democracy Theme. *World Politics*, 26, 604–621.
- 1984. On the Origins of the Consociational Democracy Model. *Acta Politica*, (XIX) 1, 97–117.
- 1987. The Dutch Party System: From Segmentation to Polarization – And Then? In: Daalder, H. (ed.) *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands and Belgium*. London: Frances Pinter, 193–285.
- Dewachter, A. 1987. Changes in Particratie: The Belgian Party System from 1944 to 1986. In: Daalder, H. (ed.) *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands and Belgium*. London: Frances Pinter, 285–365.
- Diamant, A. 1974. *The Three Lager and the First Republic*. In: McRae, K. 1974.
- Doorn, J. A. A. van 1956. Verzuiling: Een eigentijds systeem van sociale controle. *Sociologische Gids*, 3, 41–49.
- Duverger, M. 1964. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. London: Methuen
- Eckstein, H. 1966. *Division and Cohesion in Democracy. A Study of Norway*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- Eijk, C. van der–K. Niemöller 1992. Netherlands. In: Franklin, M.–T. Mackie–H. Valen (eds.) *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press, 255–284.

- Ellemers, E. J. 1984. Pillarization as a process of modernization. *Acta Politica*, (XIX) 1, 129–144.
- Engelmann, F. C. 1966. Austria: The Pooling of Opposition. In: Dahl, R. A. (ed.) *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven: Yale University Press, 260–284.
- 1988. The Austrian Party System: Continuity and Change. In: Wolinetz, S. B. (ed.) *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*. London, New York: Routledge, 84–104.
- Fricz T. 1992. Pártideológiák és párttagoltság. In: Bihari M. (ed.) *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991*. Budapest: Kossuth
- Gadourek, I. 1961. *A Dutch Community: Social and Cultural Structure and Process in a Bulb-Growing Region in the Netherlands*. Groningen: Wolters
- Gerlich, P. 1987. Consociationalism to Competition: The Austrian Party system Since 1945. In: Daalder, H. (ed.) *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands and Belgium*. London: Frances Pinter, 61–107.
- G. Márkus, Gy. 1992. Parties, Camps and Cleavages in Post-Communist Hungary: Is the Weakness of Social Democratic Forces Systemic? In: Szoboszlai, Gy. (ed.): *Democracy and Political Transformation*. Budapest: Hungarian Political Science Association
- Goudsblom, J. 1967. *Dutch Society*. New York: Random House
- Houska, J. J. 1985. *Influencing Mass Political Behaviour: Elites and Political Subcultures in The Netherlands and Austria* Berkely: University of California Press
- Huyse, L. 1970. *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek*. Antwerpen, Utrecht: Standaard
- 1984. Pillarization reconsidered. *Acta Politica*, (XIX) 1, 145–158.
- Kemenade, J. A., van (ed.) 1969. *Verzuiling in Nederland*. Hilversum: KRO
- Kieve, R. 1981. Pillars of Sand, a marxist critique of consociational democracy in the Netherlands. *Comparative Politics*, 2, 313–337.
- Körösi, A. 1991. Revival of the Past or New Beginning? In: Berglund, S.–J. A. Dellenbrant (eds.) *The New Democracies in Eastern Europe*. Aldershot: Edward Edgar, 165–192.
- Kruijt, J. P. et. al. 1959. *Verzuiling*. Zaandijk: Heijnis
- Lane, J. E.–S. O. Ersson 1991. *Politics and Society in Western-Europe*. London: Sage
- Lehmbruch, G. 1967. *Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*. Tübingen: Mohr
- Lijphart, A. 1968. *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press
- 1977. *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven, London: Yale University Press
- 1984. Time Politics of Accommodation: reflections – fifteen years later. *Acta Politica*, (XIX) 1, 9–18.
- Lipset, S. M.–S. Rokkan 1967. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments. In: Lipset, S. M.–S. Rokkan (eds.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives*. New York: The Free Press, 1–66.
- Lorwin, V. R. 1974a Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies. In: McRae, K. 1974. 33–70.
- Lorwin, V. R. 1974b *Belgium: Conflict and Compromise*. In: McRae 1974: 179–206.
- McRae, K. (ed.) 1974. *Consociational Democracy*. Toronto: McClelland & Stewart
- Merkel, P. H. (ed) 1986. *West European Party System. Trends and Prospects*. New York: The Free Press
- Nordlinger, E. A. 1972. *Conflict Regulation in Divided Societies*. New York: Praeger

- Obler, J.-J. Steiner-G. Dierick 1977. *Decision-Making in Smaller Democracies: The Consociational „Burden“*. Beverly Hills, London: Sage
- Pedersen, M. N. 1987. The Danish Working Multiparty System: Breakdown or Adaptation. In: Daalder, H. (ed.) *Party Systems in Denmark, Austria, Switzerland, The Netherlands and Belgium*. London: Frances Pinter, 1-61.
- Pijnenburg, B. 1984. Pillarized and Consociational-democratic Belgium: The Views of Luc Huyse. *Acta Politica*, (XIX) 1, 57-73.
- Post, H. 1989. *Pillarization: An Analysis of Dutch and Belgian Society*. Aldershot: Avebury
- Powell, G. Bingham, Jr. 1970. *Social Fragmentation and Political Hostility, An Austrian Case Study*. Stanford, California: Stanford University Press
- Rathmanné Tury M. 1991. *Pártok és pártrendszer Ausztriában*. Budapest: MTA PTI
- Rokkan, S. 1966. Numerical Democracy and Corporate Pluralism. In: Dahl, R. A. (ed.) *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven: Yale University Press, 70-116.
- 1967. Geography, Religion and Social Class: Cross-Cutting Cleavages in Norwegian Politics. In: Lipset, S. M.-S. Rokkan (eds.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives*. New York: The Free Press, 367-445.
- 1977. Towards a Generalized concept of Verzuiling: a preliminary note. *Political Studies*, 25, 563-576.
- Schendelen, M. P. C. M., van 1984. The views of Arend Lijphart and collected criticisms. *Acta Politica*, (XIX) 1, 19-56.
- Schetter, W. Z. 1971. *The Pillars of Society, six centuries of civilization in The Netherlands*. The Hague: Martinus Nijhoff
- Schmitter, P. 1979. Still the Century of Corporatism? In: Lehmbruch, G.-P. Schmitter (eds.) *Trends Toward Corporatist Intermediation*. London: Sage
- Scholten, I. 1980. Does Consociationalism Exist? A Critique of Dutch Experience. In: Rose, R. (ed.) *Electoral Participation* London, Beverly Hills: Sage
- Steiner, J. 1974. *Amicable Agreement versus Majority Rule*. Chapel Hill: North Caroline UP
- 1981. Review Article: The Consociational Theory and Beyond. *Comparative Politics*, 339-354.
- Steininger, R. 1977. Pillarization (verzuiling) and political parties. *Sociologische Gids*, 1977, 4, 242-257.
- Stiefbold, R. 1973. *Segmented Pluralism, Consociational Democracy and Austrian Electoral Politics*. Ann Arbor: Michigan University
- Urwin, D. 1970. Social Cleavages and Political Parties in Belgium: Problems of Institutionalization. *Political Studies*, (18) 3, 470-492.